

REFERENCES

1. *Nicshе F.* Tak govoril Zaratustra. Nicshe. sobr. soch. v 2-h t. M., 1990.
2. *Jevola Ju.* Osedlat' tigra. M., Amfora, 1999. 412 s.
3. *Fales.* Fragmenty rannih grecheskih filosofov. M., 1989.
4. *Bauman Z.* Tekuchaja sovremennost'. SPb., Piter, 2008. 240 s.
5. *Dostoevskij F. M.* Besy. sobr. soch. T. 8. M., 1984. 570 s.
6. *Kant Y.* Krytyka praktycheskogo razuma. K., Duh i Litera, 2004.
7. *Bloom Allan.* The closing of the American mind. N.Y, A Touchstone Book, 1987. 380 p.
8. *Gesse G.* Palomnichestvo v stranu vostoka. SPb., Amfora, 2003. 380 s.
9. *Luigi Zoja.* Drugs, addiction and initiation: modern search for ritual. London, 1984. 203 p.

УДК 94(470+571"18":[271.2:929Аксаков]

ШИП Надія, д. і. н., професор кафедри філософії та соціальних наук
Київського національного торговельно-економічного
університету

ПРАКТИЧНЕ СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО ІВАНА СЕРГІЙОВИЧА АКСАКОВА

Розглянуто православну парадигму слов'янофільського вчення 40-х-70-х років XIX ст. в Росії, історичні умови формування практичної спрямованості релігійно-філософських поглядів І. Аксакова. Визначено їх основний зміст: відношення Церкви і держави, морально-практична місія Православної Церкви в житті суспільства взагалі та російського народу зокрема.

Ключові слова: слов'янофільство, слов'яни, російський народ, народність, панславизм, публіцистика, Церква, православ'я, мораль, самосвідомість, свобода совісті.

Шип Н. Практическое славянофильство Ивана Сергеевича Аксакова. Рассмотрена православная парадигма славянофильского учения 40-х–70-х годов XIX века в России, исторические условия формирования практической направленности религиозно-философских воззрений И. Аксакова. Определено их основное содержание: отношение Церкви и государства, морально-практическая миссия Православной Церкви в жизни общества вообще и русского народа в частности.

Ключевые слова: славянофильство, славяне, русский народ, народность, панславизм, публицистика, Церковь, православие, мораль, самосознание, свобода совести.

Постановка проблеми. Історично обумовлений наддержавний, наднаціональний процес глобалізації, що супроводжується взаємопов'язаністю економічної, політичної, культурної, освітньої, релігійної сфер суспільного життя, вивчається науковцями з метою визначення

© Шип Н., 2018

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2018. № 1 15

альтернативи: сприймати чи заперечувати його загалом або знаходити компромісне рішення. Поряд з певним утиском національних інтересів, глобалізація дає країнам і народам нові можливості та стимули розвитку. Привабливішою для слов'янських країн є європеїзація, до якої кожна з них долучається своїм шляхом. Оскільки в умовах глобалізації існує тенденція розмивання національних ідентичностей, втрати традиційних зв'язків, виникає потреба у пошуках ідейного підґрунтя для самоідентифікації, основою якої є *історична пам'ять*. У вузькому значенні історична пам'ять виступає обґрунтуванням локальної ідентичності, у широкому – для виокремлення слов'янської ідентичності на європейському континенті. Одним з її головних критеріїв є православ'я, яке було визначальним постулатом слов'янофільства. Воно складає найбільш характерну і загальну ознаку слов'янства в минулому і нині.

На сьогодні є актуальним науковий аналіз слов'янофільства як вияву літературної, релігійно-філософської та суспільно-політичної думки в Росії 40–70-х років XIX ст., тому що аналоги слов'янофільства і західництва у модернізованому, але чітко не оформленому вигляді мають місце в сучасних українських реаліях. Розрекламована європеїзація та євроінтеграція, запозичення і штучне прищеплення європейських цінностей, світських і церковних традицій неспроможні забезпечити піднесення духовного і морального стану нашого суспільства. Насправді настав час, поряд з європеїзацією, більше займатись українізацією і не лише в мовному питанні, а у широкому розумінні цього поняття. Отже, дилема Схід–Захід, яка хвилювала слов'янофілів, не менш актуальна в наш час. Відтак, вивчення суті їх релігійної філософії без політичної упередженості може сприяти покращанню морально-психологічного клімату в Україні, дотриманню балансу "своє-чуже" у формуванні культурно-освітньої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слов'янофільство і зокрема його релігійна платформа як стрижень слов'янської ідентичності піддавались науковому аналізу і публіцистичним інтерпретаціям від середини XIX ст. і до нині. Історіографія цього феномену засвідчує якнайширший плюралізм у його характеристиках й оцінках. Простежується тенденція до його переосмислення російськими вченими і політиками в бік осучаснення. Оновлену "панславістську" ідею об'єднання слов'янських народів генерує керівник інформаційно-видавничого напрямку Київського Дворянського Зібрання В. Матвеев [1, с. 209–215]. Натомість експерт фонду "Майдан закордонних справ" О. Белоколюс зазначає, що подібні слов'янофільські постулати використовуються сучасними російськими ідеологами й політиками для обґрунтування своєї месіанської ролі на теренах православного світу. Ними робляться спроби зробити Україну зоною стратегічного суперництва Сходу і Заходу [2]. З новітніх публікацій заслуговують на увагу студії С. Гедіна, в яких аналізуються передумови і власне витoki слов'янофільства,

а також його духовно-моральний зміст. В одній із статей автор побіжно зазначає, але не розкриває по суті вплив слов'янофільства на українську історичну та суспільно-політичну думку середини XIX ст.¹ [3]. Отже, в сучасному історико-філософському дискурсі проблема слов'янофільства залишається малодослідженою, і постать І. Аксакова як практичного слов'янофіла не піддавалась комплексному вивченню.

Мета статті – на основі персоніфікації відтворити релігійно-філософську суть слов'янофільського вчення пореформеної доби російської історії. Слов'янофільство періодично має тенденцію до реанімації у різних варіантах з політичною метою. Враховуючи, що його основні православні постулати, закладені "старшими" (ранніми) слов'янофілами О. Хомяковим, І. Киреевським, К. Аксаковим, частково висвітлені у відповідній публікації², своїм завданням автор ставить здійснити просопографічне дослідження постаті молодшого з "ранніх" слов'янофілів – *І. Аксакова*, який цілком заслуговує на автономне висвітлення в рамках слов'янофільської тематики. Науковим інтересом автора керує не прагнення реабілітації слов'янофільської доктрини, що спирається на православну віру, а потреба їх філософського осмислення, що сприятиме розширенню пізнавальних горизонтів тих, хто вивчає сучасні конфесійні та інші соціогуманітарні проблеми в Україні. Тому призначення статті не повчально-апологетичне, а світоглядне.

Матеріали та методи. Дослідження проблеми здійснено на основі першоджерел, зокрема праць та епістолярної спадщини І. Аксакова, наукового доробку істориків і філософів, а також курсового твору студента Київської духовної академії І. Соколова, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського і вперше вводиться до наукового обігу. Методологічну основу складає комплекс загальнофілософських принципів і методів наукового дослідження: принцип історизму без штучної модернізації та актуалізації, дотримання законів діалектичної логіки, критичного ставлення до джерел; методи аналізу, синтезу, порівняння.

Результати дослідження. Суспільно-політичне життя Російської імперії перших десятиліть XIX ст. характеризується пошуками мислячою елітою історичного шляху розвитку держави в умовах усе зростаючого невдоволення в усіх верствах суспільства існуючими

¹ У статті С. Гедіна трапляються похибки: на с. 17 наводиться висловлювання нібито І. Аксакова про монархію, а в посиланні зазначені історичні твори К. Аксакова, який полемізує з Соловйовим (с. 203), і немає ніякої згадки про І. Аксакова; на с. 201 йдеться про соціалізм і капіталізм як "хворобу західного духу", що також не відповідає посиланню. Див.: Гедін С. Зародження слов'янофільства в Російській імперії та його вплив на українську історичну та суспільно-політичну думку середини XIX століття. Гілея : Наук. вісн. 2016. Вип. 113. С. 17.

² Шип Н. А. Ідея всеслов'янської духовно-православної єдності у творах викладачів і студентів Київської духовної академії. Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 17. Київ : НБУВ. 2013. С. 25–54.

порядками. З ініціативи імператора Олександра I у 1815 р. Росія, Австрія і Пруссія уклали Священний союз, що перетворився на оплот реакції. У Росії лунали заклики до повної ізоляції від Європи, однак консервативні сили не змогли загальмувати посилення ліберальних тенденцій у розвитку суспільної думки. Придушення грудневого повстання 1825 р. в Петербурзі на деякий час дало змогу новому імператору Миколі I "стабілізувати" ситуацію. Програмне гасло його царювання відбито у формулі тодішнього міністра народної освіти графа С. Уварова "православ'є, самодержав'є, народність". В уваровській тріаді поняття "народність" набувало націоналістичного змісту під прикриттям розширення соціальної бази самодержавства завдяки можливості кожного просуватись по службі, виключаючи спроби критичного ставлення до влади [4, с. 53]. Соціально-економічна сфера в Росії цього періоду характеризується занепадом феодално-кріпосницької системи господарювання і зародженням капіталістичних виробничих відносин. Дворянські ліберали намагались впливати на суспільно-політичну й економічну ситуацію в інтересах свого стану, використовуючи при цьому найзрозуміліші важелі впливу на суспільну свідомість, якими є релігійні почуття.

На хвилях романтизму першої половини XIX ст. підхоплюються розповсюджені в Європі ще з часів Середньовіччя ідеї протестантизму, коли поява єресей, моральний занепад у монастирях зумовили поширення в суспільстві критики на адресу Церкви, пошуки сенсу життя, орієнтованого на Біблію. У XVI ст. протестантизм захопило й українські землі, що перебували у складі Польщі [5, с. 111]. Ідеї Реформації мали відгомін і в Росії, де сформувалась релігійна концепція "Москва – Третій Рим", яку в нових соціально-економічних і політичних реаліях використовували слов'янофіли, коли в середовищі інтелігенції домінувала проблема ставлення Росії до Європи.

Хронологічні межі слов'янофільства дещо розмиті, оскільки відсутнє чітке його термінологічне визначення: "слов'янофіл", "слов'янофільство", "московський напрям", "слов'янофільство-слов'янолюбство", "істинне слов'янофільство", "класичне слов'янофільство" тощо. Нижньою межею становлення слов'янофільства О. Каплін вважає поділ тогочасного освіченого суспільства на "західників" і "слов'янофілів", коли О. Хомяков, К. Аксаков, Ю. Самарін, брати І. Кирєєвський та П. Кирєєвський, так би мовити, виокремились від прибічників західницького напрямку суспільної думки та їх почали називати слов'янофілами (у 1842 р., хоча термін вживався і раніше). У пресі точились дискусії щодо з'ясування суті їх ідеології. У журн. "Москвитянин" (1847, № 2) надрукована стаття Ю. Самаріна (за підписом "М...З...К..."), що мала назву "О мнениях "Современника", исторических и литературных". Автор виступав проти критики "московського напрямку" і припису-

ваних його представникам вигаданих висловлювань, не погоджуючись з поділом на московський і петербурзький напрями, і називав одних слов'янофілами, інших не-слов'янофілами. Він окреслив суспільно-політичні ідеали слов'янофілів: для Росії "настав час розвиватись самобутньо, з самої себе"; оминати епоху перетворення неможливо; "реформа Петра не могла бути випадковою"; настав час нам "розпочати *бути*, а не *здаватись*"; "поважати і любити лише людське" та "відкидати все, в чому немає людського, чи воно Європейське чи Азіатське"; "міцний політичний і державний устрій є запорукою внутрішньої сили народу"; "покірливість і любов є властивостями людської натури взагалі" [6, с. 221]. Як тоді, так і пізніше тлумачення суті, витоків й оцінка цього історичного феномену досить різноманітні: "дворянська утопія" (А. Валіцький), "світська релігійна філософія" (О. Каплін), паралель слов'янофільства і марксизму, бо обидва відштовхувались від гегелівської філософії, з якої перші взяли ідею Божественної світобудови, другі – ідею єдності матерії [7, с. 194].

Не вдаючись до з'ясування зовнішніх впливів на формування слов'янофільського світогляду дворянської інтелігенції, скористаємось визначенням М. Бердяєва, який називав його першою спробою виявлення загальнонаціональної самосвідомості, першою самостійною ідеологією. М. Бердяєв зазначає, що слов'янофіли не лише визначили нашу національну самосвідомість як релігійну за духом і метою, але і поставили перед нашою самосвідомістю основну тему, – тему Сходу і Заходу [8, с. 28]. Слов'янофільство зароджувалось у процесі дискусій в освічених колах суспільства про Церкву, релігію та віру і лише в цьому контексті – про історичне покликання Росії [7, с. 13]. *Відтак, стружень філософії ранніх слов'янофілів складало релігійне питання.* Отже, світські мислителі почали розробляти релігійну філософію. Її адепти, насамперед О. Хомяков, вважали, що будь-яке політичне питання в основі має релігійне підґрунтя, а поняття "релігія" є вужчим за поняття "віра", яка є визначальною в історичній долі кожного народу. Досліджуючи історіософію О. Хомякова, В. Керімов зазначав, що він не завжди розрізняв віру і релігію, як має бути: віра – невід'ємна частина народної психології, релігія – догматика, культ – зовнішня ознака буття [9, с. 9]. О. Хомяков заперечував звинувачення єзуїтами слов'янофілів у ворожому ставленні до поляків, ніби росіяни не сприймають латинство, вважаючи його союзником полонізму. Але запевняти, що ми (тобто народ) до релігійних міркувань домішуємо будь-яке національне суперництво, ще більше ніж неввічливість: це безумство, відзначав О. Хомяков [10, с. 175]. Одночасно він та його однодумці вважали православ'я непогрішимим, у зв'язку з чим обґрунтовували історичну місію Росії у православному світі, що відбувалось на фоні поширення антизахідних настроїв у суспільстві,

які асоціювалися з патріотизмом. Запоруку прогресивного розвитку Росії вони вбачали не в наслідуванні Заходу, а в її самобутності, що відрізняло їх від західників. Таким чином, комплекс внутрішніх і зовнішніх факторів обумовив вихідну парадигму раннього слов'янофільства, яку розвивали й модифікували їх наступники, розширюючи її суспільно-політичний зміст.

Відштовхуючись від зазначених ідейних засад та основного релігійно-філософського постулату слов'янофілів, маємо простежити його тлумачення молодшим, тобто останнім з ранніх ("класичних") слов'янофілів – *І. Аксаковим*³. На нього, як і на інших однодумців, впливали теоретичні конструкції О. Хомякова, І. Кирєєвського, а також старшого брата К. Аксакова, однак він розробляв власний практичний підхід до реалізації релігійно-філософської доктрини слов'янофільства. Просопографічне⁴ дослідження передбачає всебічний розгляд історичної особи в контексті тогочасних реалій.

У формуванні світогляду І. Аксакова важливу роль відіграло родинне середовище, де панувала внутрішня моральна єдність, а також найближчі друзі: М. Погодін, Ю. Венелін та інші, які в будинку Аксакових, що був своєрідним культурним осередком, обговорювали актуальні суспільно-політичні проблеми. У 10-річному віці хлопчик цікавився політичними подіями, віддавав перевагу читанню газет. Іноді мірою покарання від батьків для нього була заборона займатись цією улюбленою справою. Освіту здобув в училищі правознавства, де дивував професорів своїми відповідями на поставлені запитання. Юнак добре знав юриспруденцію, літературу, філософію, грецьку і латинську, німецьку й англійську мови. Вже у 17-річному віці він чітко розумів своє покликання до громадської діяльності і був сформованою цілісною особистістю, вихованою в дусі патріотизму, що зумовило його слов'янофільські погляди, як і старшого брата [11, арк. 9–10, 14, 20]. Як зазначав І. Аксаков, щоб зрозуміти його суспільні ідеали, потрібно ознайомитися з листами, віршами, п'єсами, написаними ним. У різноманітних дискусіях стосовно петербурзького і московського напрямів суспільної думки він міцно стояв на позиціях москвофілів. Дехто із сучасників вважав, що І. Аксаков не належав до слов'янофілів, ймовірно через відсутність у нього крайніх поглядів порівняно з Костянтином, з яким він мав розходження у деяких питаннях [11, арк. 55]. Він не сприймав логічних апріорних висновків брата – теоретика-ідеаліста, зроблених на давніх пам'ятках. І. Аксаков прагнув сполучати слов'янофільські ідеї з практикою: не спостерігати і розуміти народ, а жити з ним одним життям. Його слов'янофільство набуло вираження

³ Аксаков Іван Сергійович (1823–1886) – поет, публіцист, юрист, журналіст, громадський діяч, за суспільно-політичними поглядами слов'янофіл. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Аксаков_Іван_Сергійович.

⁴ Просопографія (від гр. "обличчя", "особа" та "пишу") – спеціальна історична дисципліна, що вивчає весь комплекс джерел біографічного та іншого характеру.

у суспільно-державних і релігійних постулатах, які він поширював через пресу, актуалізуючи проблему культурно-духовного впливу Церкви на суспільство в Російській державі.

І. Аксакова не задовольняла шаблонність, тобто зовнішній бік християнства. Його дратувало формальне виконання релігійних обов'язків, однак, він однозначно їх не заперечував і постійно самовдосконалювався, поглиблюючи свої релігійні почуття. Під впливом читання релігійних творів його легковажне ставлення до Церкви змінювалось на повагу до неї. Він намагався знайти відповідь на питання стосовно примирення релігії і мистецтва, язичництва з християнством. Після революційних подій 1848 р. в Європі, внаслідок яких не настало очікуваного оновлення суспільства, І. Аксаков упевнюється в думці щодо самобутнього шляху Росії та її історичної місії [11, арк. 71]. У 1849–1850-х роках він розуміє, що Європа повертається до старого порядку, а Росія перебуває у сплячці. Тоді відбувається корекція у його поглядах, розходження з братом, несприйняття безплідних розмов про національність, які ніяк не доходять до народу і не оновлюють життя. За його словами, для перетворення суспільного устрою на національних засадах потрібно мати науково обґрунтовану концепцію, що спирається на теоретичні та практичні дослідження минулого. Будучи прихильником безпосереднього спілкування з народом, вивчення його світогляду, побуту, він охоче робив це під час службових відряджень. Його вражала формально-бюрократична чиновницька система державного управління в глибинках і центрі Росії. У Бессарабії та Ярославській губернії він досліджував питання церковного розколу. Відзначаючи природну релігійність населення, І. Аксаков переконується у необхідності просвіти, заснованої на релігійних засадах. Він критично висловився на адресу православ'я, спостерігаючи священника з хрестом, який ходив серед натовпу на ярмарку, де розгулювали і безчинствували п'яні, що було ознакою святкування. На відміну від православних, розкольники поводитись благопрстойно. За його словами, "в здешней губернии православный значит гуляка, пьяница, табачник и невежда. Если б вы знали, как иногда делается страшно... Право, скоро Россия разделится на две половины: православие будет на стороне казны, правительства, неверующего дворянства и отвращающего от веры духовенства, а все прочие обратятся к расколу"⁵ [11, арк. 87–88].

Глибоке знання тогочасного суспільного устрою, життя в столицях і російській глибинці слугувало реальним базисом світоглядної позиції мислителя. На фоні розповсюдження в Росії матеріалістичного вчення І. Аксаков закликав до християнізації життя. Він нагадував революціонерам, що гасла "рівність, братерство", якими вони користуються, заповідані Євангелієм, однак, перекручені ними. Упевнений у вищості православ'я над католицизмом і протестантизмом, він

⁵ В окремих випадках цитати наводяться мовою оригіналу з метою збереження лінгвістичного колориту.

вірував у його всесвітню місію, закидав інтелігенції за її відірваність від народу, пастирям, які переходять у стан так званої інтелігенції. У тодішній Росії непересічний мислитель спостерігав зростання байдужості народу до Церкви, схиляння до штунди, пояснюючи це формальним ставленням церковних пастирів до своїх обов'язків, недостатнім впливом на духовне життя парафіян [11, арк. 213, 221–222]. Причинами занепаду церковно-громадського життя своєї доби він називав відсутність общинного контролю за церковними фінансами, прихований розподіл прибутків Консисторією тощо. Виходом з такого становища вважав впровадження єпархіальної автономії, за якої парафіяльні та загальні збори представників від мирян і духовенства вноситимуть живий струмінь у церковно-общинне життя [11, арк. 228].

У релігійних питаннях І. Аксаков залишався прихильником не зовнішнього виявлення християнських почуттів, а внутрішнього. Він вважав за необхідне внести життєвий елемент у Православну Церкву, яка, на його думку, займала офіційно-службове становище в державі. І. Аксаков розумів Церкву як морально-релігійний інститут, який співіснує з державою. Відповідно до подвійної природи людини – тілесної і духовної, Церква і держава дають людям зовнішні та внутрішні основи життя, констатував Г. Соколов, дослідник церковно-суспільних ідеалів І. Аксакова [11, арк. 262]. Отже, цей зв'язок матеріальний і психологічний, але держава не повинна опікатися Церквою. Проте частина тогочасної інтелігенції не бачила жодних недоліків у цій сфері. Так, М. Погодін не погоджувався з І. Аксаковим, звинувачуючи у крайностях стосовно характеристики відносин Церкви і держави [11, арк. 237, 245–246]. І. Аксаков закликав дотримувати свободи совісті, що мало би йти на користь і Церкві і державі. Він давав роз'яснення щодо розуміння свободи совісті як важливої умови віри, без чого віра не є вірою. Держава до совісті не має стосунку, відаючи зовнішнім аспектом життя, вимагаючи дотримання порядку і законності від усіх громадян [11, арк. 272, 279]. Він не поділяв негативного ставлення свого брата до реформ Петра I та його оптимізму, ніби завдяки православ'ю відбудеться оновлення Росії. На його переконання, духовне оновлення російського і зрештою слов'янського світу можливе за умови внутрішньої реформи у самій Церкві. [11, арк. 99]. Саме за поверховість у церковно-релігійних питаннях він критикував петербурзький бомонд, який демонстрував барське "самовдоволення".

У листах до рідних та друзів, які піддавались цензурі, І. Аксаков несхвально відгукувався про тогочасну еліту, суспільно-державний устрій, негативно ставився до кріпосної залежності селян. Подібні висловлювання і взагалі діяльність слов'янофілів привертала увагу жандармів. На початку березня 1849 р. був заарештований Ю. Самарін, а 30 (18) березня – І. Аксаков (за співчутливе ставлення до Ю. Самаріна, про що він сповіщав у листі до батьків), якого за розпорядженням

імператора Миколи I відпустили під нагляд поліції. У лютому 1851 р. І. Аксаков пішов у відставку з державної служби, зайнявшись впритул популяризацією слов'янофільських ідей. Після випуску першого номеру "Московского Сборника" цензура припинила видання, заборонивши І. Аксакову бути редактором [11, арк. 90].

Невдовзі він отримав пропозицію від Російського Географічного Товариства дослідити розвиток торгівлі на українських ярмарках. Восени 1853 р. І. Аксаков виїхав у відрядження і впродовж року вивчав провінційне життя тогочасної Російської імперії. У 1858 р. опублікована його праця "Исследование о торговле на украинских ярмарках", де на широкій джерельній базі висвітлено не лише питання торгівлі, але й надано багато інформації історичного, культурного, етнографічного змісту. Спостерігаючи суспільно-політичну ситуацію в Україні, він утверджувався в думці, що кабінетні мислителі вивчають давню Русь і зовсім не знають сучасну Росію. Торкаючись історії, дослідник зауважив, що його цікавить питання стосунків селян і поміщиків до указу Катерини II, адже кріпосне право в Малоросії існувало до того *de facto*. Не оминув він і проблему впливу петровських реформ на Малоросію, хоч у прямому сенсі вони її не стосувались. Проте "вся шкода, що відбулась від перевероту для Росії, була передана їй від нас" [12, с. 97]. Після того, як Малоросія втратила свої життєві сили, їй залишається, за його словами, об'єднатись з Росією, російським народом, зажити спільним життям, зберігаючи свій національний колорит [12, с. 97]. У XIX ст. між українцями і росіянами неприязні не існувало. Характеризуючи суспільні настрої, дослідник підкреслив: за всієї нелюбові "хохлів до москалів", вони себе аж ніяк не відокремлюють від Росії, усвідомлюють постійно себе частиною великого цілого і жваво беруть участь у війні (Кримська війна 1853–1856 рр. – *Н.Ш.*) та всіх суспільних питаннях [12, с. 96]. Спілкування з харківськими мешканцями переконало його в тому, що слов'янофільський напрям суспільної думки, до якого він належить, так само як і "Московский Сборник", не принесе користі. Охочий до психологічних спостережень, І. Аксаков у листі з Харкова від 25 грудня 1853 р. писав, що багатьом його знайомим варто було б поїздити по різних кутках Росії. Це б змінило характер публікацій у пресі, адже ми пишемо статті й читаємо їх один одному, розуміючи все, а "простий народ не розуміє, бо ми не вміємо з ним говорити". Тому потрібно поширювати слов'янофільські ідеї, починаючи з азбуки, а не з теорій [13, с. XXIII]. Не дивно, зауважує він, що слов'янофілів не розуміють, і не всі так думають, як вони. Винні в цьому самі члени слов'янофільського гуртка. У листі О. Кошелеву з Сум від 25 листопада 1853 р. повідомляв, що захоплюється Малоросією і згадує Костянтина, з яким не зміг би поділитись своїми поетичними враженнями, оскільки той зайнятий філософськими думками, "впадає в крайності, зводить гоніння на мистецтво" [13, с. XI]. Його зачаровувало українське жіноче

вбрання, співучість української мови. Загалом І. Аксаков прихильно ставився до України, хоч пізніше у дискусіях про статус української мови виступав проти визнання "окремої малоруської літературної мови", водночас, не схвалював репресій стосовно "малоруського наріччя" [14].

Висвітлюючи у зазначеній праці стан ярмаркової торгівлі, дослідник вважав за необхідне пояснити назву "Україна", посиляючись на закони Російської імперії. За його словами, назва офіційно надана всім прикордонним місцевостям Росії, у т.ч. Курській і Тамбовській, зрештою залишилась в офіційному вжитку лише за Малоросією та Харківською губернією, яка, на відміну від Малоросійської, називається Слобідською Україною [15, с. 10]. У ті часи, коли Малоросія була дійсно Україною (до III поділу Речі Посполитої – *Н.Ш.*), тобто прикордонною стороною, вся торгівля Росії з чужими краями здійснювалась через Україну і через Польщу, яка була для Росії іноземною державою, відзначає він [13, с. 18].

Вивчаючи економічні питання в Україні, І. Аксаков безпосередньо спостерігав провінційне життя (побував ще в кількох губерніях), утверджуючись у слов'янофільських поглядах, які згодом як практик пропагував у періодиці. З метою набуття практичного досвіду у видавничій справі, вивчення західноєвропейського способу (як він висловлювався "начала") життя, у 1857 р. він здійснив першу поїздку за кордон: Німеччина, Франція, Італія, де познайомився з О. Герценом і декілька років був його таємним кореспондентом [16]. Повернувшись до Москви, пробував зайнятись видавничою справою. У 1858–1859 рр. І. Аксаков, будучи фактичним редактором журн. "Русская Беседа", осучаснив тематику публікацій (мав відділи науковий, політичний, критичний, економічний, слов'янський тощо), зосереджуючи увагу на соціально-економічних і суспільно-політичних питаннях. Мета створення Слов'янського відділу – інформування європейського читача у слов'янських справах, пробудження й підтримання у слов'янських народів почуття духовного зв'язку з Росією, без якого, на думку засновників, їхній власний, самобутній розвиток і процвітання – немислимі та неможливі [17, с. 15–16]. На сторінках "Русской Беседы", крім інших, публікувались твори українських авторів: Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, М. Максимовича [14]. Це позитивно впливало на формування іміджу журналу (І. Аксаков називав його науковим збірником) і слов'янофілів, однак, популярності серед молодого покоління вони не набули.

У 1860 р. І. Аксаков здійснив другу закордонну подорож до Німеччини, Австрії та слов'янськими землями. У Німеччині цікавиться наукою, філософією, внаслідок чого йому спадає на думку знайомити німців зі слов'янофільськими ідеями, і навіть за допомогою професора Мюнхенського університету Боденштедта, який володів російською

мовою, він перекладав слов'янофільські статті [11, арк. 103]. В Австрії І. Аксаков спостерігав припонижене становище слов'ян та їхнє сподівання на допомогу з боку Росії.

Після скасування кріпосного права у 1861 р. відбувається поступова еволюція пореформеного слов'янофільства у бік буржуазного лібералізму. В середині їхніх прихильників спостерігається розходження в ідейних поглядах, послаблення критичної тональності стосовно західників. Історичні обставини, як внутрішні, так і зовнішні, вимагали зміни ідейної парадигми слов'янофільства. Наприкінці 1861 р. І. Аксаков почав видавати газету "День", яка набула популярності та принесла йому славу "пророка слов'янофільства" [16]. У програмній статті "Возврат к народной жизни путем самосознания" ("День", 1861, № 1) він писав, що слов'янофільське вчення, незважаючи на відхилення деяких його послідовників, чуже односторонності та виключності стосовно Заходу, звинувачення в цьому йдуть від тих, хто не добропорядний або не розуміє суті та є прихильником інших напрямів [17, с. 2]. Ненависть Заходу до Росії та й всього Слов'янського Православного Світу походить від глибоких і прихованих причин. Це, за його словами, антагонізм двох протилежних духовних просвітницьких начал і задрість старезного світу до нового, якому належить майбутнє [17, с. 15]. Тому настав час вступити у боротьбу з публіцистикою Європи. Силу Росії в Європі І. Аксаков пов'язував з єдинокровними слов'янами. Ідейний напрям газети можна схарактеризувати кількома реченнями з передовиці: Для повного виявлення народного начала кожному народу потрібно виробити *самосвідомість*: "До такого ж життєвого випробування, до такого ж духовного подвигу покликана і Росія"... "Здається, Провидінню бажано вести Росію, і не лише Росію, але і всі Слов'янські народи, цим особливим, суворим шляхом розвитку" [17, с. 2]. Тобто метою публіцистичної та літературної діяльності І. Аксакова було пробудження народної самосвідомості.

Чимало уваги він приділяв висвітленню негативних рис у державно-суспільному житті Росії після Селянської реформи. Свої перші враження від Маніфесту про звільнення селян та відповідного "Положення" І. Аксаков повідомив у листі від 6–8 березня 1861 р. до Ю. Самаріна (співавтор цього історичного документа). Поряд з невимовною радістю від такої епохальної події, він висловив незадоволення суттю і казенною мовою документа, якого не зрозуміє народ. За три дні враження визначилось: "народ озадачен, смутен, оскорблен, вообще недоволен и несколько уныл. Поздравления с "волей" принимает сухо, они звучат как будто насмешкой" [18, с. 249]. "Положение" 19 лютого 1861 р. він назвав "дурацьким", висловлюючи незгоду з тим, що земля залишалась у поміщицькій власності [19, с. 68, 127].

Скасування кріпосної залежності селян та інші реформи 1860–1870-х років не виправдали сподівань І. Аксакова і багатьох його

співвітчизників. За його словами: "старі борги, старі недоїмки! й історія як неблаганний кредитор, з рахунком у руках біжить позаду і вимагає розрахунку" [11, арк. 139]. Практичний слов'янофіл не сподівався на швидкий позитивний результат, адже доволі глибоким було коріння зла, та й покладатись особливо ні на кого – тогочасна інтелігенція не так уже й близько стояла до народу і не відзначалась палким патріотизмом. Він наводив приклади еміграції інтелігенції за кордон: у 1860 р. в Західну Європу виїхало 275 000 осіб, у 1864 р. лише в Парижі мешкало 56 000 росіян (врахуємо, що прошарок інтелігенції в Росії на той час був незначним) [11, арк. 142]. І. Аксаков пояснював, що з часів Петра Великого інтелігенція стоїть "до Росії потилицею", "прикута своїми думками до Європи через прорублене в неї вікно", "так само залишаються прикутими до неї і наші думки". Європа з тієї пори, відзначає він, є володаркою наших думок; у російській суспільній свідомості, як у дзеркалі, відбивається увесь процес її життя, не лише наукового, художнього, але і громадянського, і політичного [20, с. 167].

Провину за бездіяльність, неспроможність державного апарату здійснити позитивні зрушення І. Аксаков покладав не на установи, а на людей. Тому тогочасне суспільство він називав квазі-суспільством. На що спромоглась частина інтелігенції – це на критику попереднього (миколаївського) правління і констатацію відсутності чогось нового у розвитку російської суспільної думки того періоду. І лише окремі діячі виявились здатними до прийняття рішень, зокрема до скасування кріпосної залежності селян. У його публіцистичних статтях, листах до рідних і друзів провідною є думка щодо необхідності зближення інтелігенції з народом. Він писав з цього приводу: доки з раннього віку наших дітей виховуватимемо за кордоном, то навчимо їх "по-німецьки боятись російського простого народу і відмовляти йому в довірі". "Можливо боротьба з Європою допоможе зруйнувати нам це тяжке непорозуміння та доведе і нам і світу, що наша сила, наша міцність, наше спасіння – лише в народі і в народності" [21, с. 147–148]. Мислитель наполегливо доводив значення "сили і живучості *внутрішнього* об'єднуючого начала для гармонійного розвитку суспільства. Це об'єднуюче начало – народність". Умовою життєвої сили і могутності держави є "повага до своєї народності, до органічного свого начала". Інакше державі "буде постійно загрозувати примара сепаратизму" [21, с. 249]. Однак в атмосфері плазування перед іноземщиною, аксаківська публіцистика не знаходила бажаного відгуку у читача, прозахідна преса глузливо називала прихильників народних традицій "слов'янофілами", а уряд переслідував їх.

У стосунках із православними слов'янами в 1860-х роках І. Аксаков не використовував панслов'янських гасел, пропагуючи загальні ідеї їх майбутньої духовної і культурної єдності. Наприкінці 1860-х ро-

ків панслов'янська ідеологія, яка поширювалась під впливом твору М. Данилевського "Россия и Европа", захопила його і членів Московського Слов'янського комітету. Вони змінили напрям своєї діяльності з культурно-освітнього на політичний, пропагуючи прискорити звільнення південних слов'ян і взяти їх у сферу впливу Росії [22, с. 230–231].

Після заборони газети "День" (1865) І. Аксакову не вдавалось зайнятись видавничою діяльністю, то ж він наполегливо працював як член, потім Голова Слов'янського комітету в Москві, який, після 18-річного майже незаконного існування, у травні 1877 р. перетворений на Московське Слов'янське Благодійне Товариство [23, с. 263]. За його ініціативи збирались кошти на потреби слов'янських родин Боснії та Герцеговини, де влітку 1875 р. спалахнуло антитурецьке селянське повстання, у вересні 1876 р. на допомогу сербам Петербурзький Слов'янський комітет виділив кошти в сумі 100 тис. руб. [22, с. 231–233]. І. Аксаков активно діяв під час Східної війни 1877–1878 рр., закликаючи співвітчизників надавати на неї пожертву. Його палка промова щодо Берлінського трактату (міжнародна угода, підписана 1(13) липня 1878 р., яка змінила умови раніше укладеного Сан-Стефанського миру на шкоду Росії – *Н.Ш.*) на зібранні Московського Слов'янського Благодійного Товариства стала приводом до його висилки з Москви у с. Варварино. Текст промови того ж року надруковано у Берліні, за яким простежується слов'янофільська логіка Івана Сергійовича. У своєму виступі він звинувачував російську дипломатію і владу за поступки на користь Англії та Австрії, критикував офіційний журнал "чужестранных интересов" "Journal de St. Petersburg" (видавався на державний кошт), в якому писалось, що Росії не треба хвилюватись, її жертви не марні, безпека християн на Балканах надійна. Нагадав присутнім, що британський міністр оголосив своїм завданням "Оградить Турцию от новой победоносной Русской войны, как бы там ни мучились христиане". Промовець констатував, що "весь конгрес ніщо інше як відкрита змова проти Російського народу. Змова за участі самих представників Росії" [24, с. 15, 16]. Він засудив цю зраду, вважаючи її самозреченням Росії як "Главы и Верховной Представительницы Славянского и всего Восточно-христианского мира", що тягне за собою втрату поваги з боку слов'янських племен, як пише мислитель, наших природних, наших єдиних союзників у Європі. Свобода, самобутній розвиток і розквіт духовних начал Слов'янської народності можливі для слов'ян *лише* в єднанні любові з Російським народом [24, с. 19]. У підсумку І. Аксаков назвав згаданий трактат "раболіпством" російських нігілістів не обтяжених історичною та національною свідомістю, які дивляться на народ "як на *tabula rasa*", зневажають його органічно...". Державні нігілісти є небезпечними для Росії [24, с. 21].

Зазвичай, суспільно-політичні погляди слов'янофілів піддавались корекції відповідно до внутрішніх проблем Російської імперії та міжнародних, де зачіпались її державні інтереси. Звісно, неординарний мислитель І. Аксаков у цьому процесі не залишався осторонь. Його позиція у зовнішньополітичній сфері плавно перетікала від поміркованого до войовничого панславізму, рупором якого стали періодичні видання, редаговані ним. Спочатку він вважав, що об'єднання слов'янських народів можливе лише за умови однієї віри, а цього немає, бо католицизм чехів і поляків є ворожим елементом; об'єднання інших могло би статись шляхом злиття з більш могутнім коренем, яким є російський народ, але на заваді є те, що більшість слов'янських племен, перебуваючи у складі інших держав, перейнялись їхніми суспільно-політичними цінностями. Отже, потрібно було відвойовувати їх прихильність до Росії. Тому в передовиці газети "День" (1861, № 1) зазначалось, що визволити від матеріального й духовного гноблення народи Слов'янські і дарувати їм дар самостійного духовного, і, можливо, політичного буття, під покровом могутніх крил Російського орла, – ось історична місія, моральне право й обов'язок Росії [17, с. 15]. Тут міститься натяк на панславізм, однак пом'якшується він фразою про надання їм свободи політичного буття. Нешаблонна характеристика аксаківського панславізму міститься у колективній монографії з історії зовнішньої політики Росії. Так, І. Аксаков припускав об'єднання слов'янських земель не в одну політичну будову, а в конфедерацію на основі духовної, культурної спорідненості. Він відкидав усі звинувачення на його адресу у панславізмі, розуміючи його не як політичну доктрину, а як слов'янську духовну спільність [25, с. 306].

Під час правління Олександра III у зовнішній політиці Росії домінує курс на посилення російських позицій та послаблення австрійського впливу на Балканах. І. Аксаков закликав до надання "наступального характеру російській політиці в цьому регіоні" [25, с. 307]. Відповідаючи на звинувачення у прагненні розв'язати війну, він запевняв, що не бажає цього, а лише закликає не боятись, керуючись думкою про слов'янську взаємність. Хоча на той час його розрахунок на союзників-слов'ян скидався на утопію, оскільки у 1880-ті роки правлячі кола слов'янських держав уже орієнтувались на Захід і не надихались ідеєю слов'янської єдності [25, с. 308]. Його ідейна еволюція в бік панславізму почалась під впливом польського повстання 1863 р. і російського революційного руху, які він засуджував. На цьому ґрунті він зблизився з реакційними колами, зокрема обер-прокурором Св. Синоду К. Победоносцевим. Разом з тим, він залишався чесним громадянином, поборником свободи слова, через що його періодичні видання потрапляли під заборону. Корекція І. Аксаковим власної ідейно-політичної парадигми за конкретно-історичних обставин відіграла деструктивну роль для слов'янофільства, засвідчивши непевність його ідеологічних конструкцій.

Висновки. Вживання терміна "слов'янофільство" поза конкретно-історичним контекстом спричинило множинність підходів до його характеристик: напрям (течія) літературної та суспільно-політичної думки, світська релігійна філософія, дворянська ліберальна утопія та ін. Кожне з визначень має відповідне обґрунтування, залежно від аспекту слов'янофільського вчення, обраного предметом дослідження. Раннє (старше, класичне) і пізнє слов'янофільство розмежовані 1861 р., коли з природних причин пішли з життя засновники цього напрямку суспільної думки, а в нових соціально-економічних умовах найактивнішим виявився І. Аксаков. Його виокремлення як молодшого з представників раннього слов'янофільства зумовлене тим, що з кінця 50-х років ХІХ ст. він критично ставився до основних ідейних постулатів слов'янофілів: не сприймав цілковитого заперечення петровських реформ, не ідеалізував селянську общину, не доходив до крайнощів у захопленні порядками давньоруського періоду, критикував чиновничо-бюрократичну систему управління; мав відмінний погляд від брата Костянтина на внутрішні проблеми церковно-релігійного життя в Росії та шляхи їх розв'язання тощо. Від теоретиків слов'янофільства О. Хомякова, І. Киреевського його відрізняє *дієвий*, а не теоретичний характер філософствування. І. Аксаков не розробляв богословських проблем як вони, не дискутував на цю тему в класичному розумінні, поширював свої ідеї в поезії, п'єсах, листах та публікував їх у заснованих ним періодичних виданнях. Мислитель намагався модернізувати слов'янофільство, проте йому не вдалося створити оригінальної цілісної концепції, яка б відповідала новим історичним реаліям, і на середину 1870-х років воно як особлива течія суспільної думки припинило існування.

Погляди І. Аксакова еволюціонували відповідно до історичних умов від поміркованого слов'янофільства до панславізму, в який він, за його словами, не вкладав політичного змісту. Він самовіддано виконував місію поширювача слов'янофільських ідей, позбавляючи їх ізольованості та виключності, надаючи уваги практичним проблемам тогочасного суспільства, спростовуючи закиди західників стосовно нереальності слов'янофільської доктрини. Його заслуга насамперед не в теоретичних пошуках, а в наданні практичного сенсу ідеологічним постулатам О. Хомякова, К. Аксакова, І. Киреевського. Православний мислитель виступав не як філософ-богослов, а як практик, який знав безпосередньо російське життя і підкреслював, що справа не в національній виключності, а у браку національної самосвідомості народу. Майже 30-річна публіцистична діяльність І. Аксакова, в якій відбита практична православна суть слов'янофільського вчення, дає підстави вважати його одним з яскравих молодших представників раннього слов'янофільства.

Нинішня суспільно-політична, духовно-моральна, культурна ситуація в Україні чимось нагадує ту, про яку йдеться у цьому дискурсі.

В науковому середовищі вона артикулюється як цивілізаційний або геополітичний вибір України. З точки зору історіософії, це нагадує циклічність історичного процесу, рух по спіралі з використанням старого на більш високому рівні розвитку суспільства. В сучасних умовах глобалізації, воєнного конфлікту на Сході України між двома слов'янськими православними народами – російським і українським – актуалізується в науковому сенсі проблема слов'янофільства. Ідеї "русского мира" воскрешаються не лише політичними діячами, а й науковцями [1, с. 209–215]. Суспільство повинно чітко уявляти мотивацію апологетів слов'янофільства, пошуки ними нових моделей етно-релігійної та культурної інтеграції, зокрема східних слов'ян. Проблема слов'янофільства не вичерпана, висновки й оцінки ще попереду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвеев В. И.* К вопросу об этнорелигиозной соборности славянского мира: модели и пути интеграции. Православ'я – цивілізаційний стрижень слов'янського світу. зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2011. 288 с.
2. *Белоколот О.* Панславизм сьогодні – інструмент російського впливу в Україні, чи "ідеологія прикриття"? URL : <https://www.mfaua.org/uk/publications/panslavizm-sohodni-instrument-rosiiskoho-vplyvu-v-ukraini-chy-ideolohiia-prikryttiaiu>.
3. *Гедін С.* Зародження слов'янофільства в Російській імперії та його вплив на українську історичну та суспільно-політичну думку середини XIX століття. Гілея : Наук. вісн. 2016. Вип. 113. С. 15–19.
4. *Валіцький А.* В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства ; пер. з пол. В. Моренець. Київ : Основи. 1998. 710 с.
5. *Хоружий Г.* Протестантизм як результат європейської Реформації. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2017. № 2 (112). С. 105–118.
6. *М. ...З. ...К. ...* "О мнениях "Современника", исторических и литературных". "Москвитянин". 1847. Ч. вторая. М. : Унт-ская типография. 1847. 133–222 с.
7. *Каплин А. Д.* Славянофильская идея исторического развития России. дис. ... д-ра ист. наук. спец. 07.00.02 – всемирная история. Харьков, 2004. 439 с.
8. *Бердяев Н.* Алексей Степанович Хомяков. М. : Товарищество типографии А. И. Мамонтова. 1912. 250 с.
9. *Керимов В. И.* Историософия А. С. Хомякова. М. : Знание. 1989. 63 с.
10. *Хомяков А. С.* Сочинения богословские. Изд. 5-е. СПб. : Наука. 1995. 479 с.
11. *Соколов Г.* Церковно-общественные идеалы Ивана Сергеевича Аксакова. Киев, 1909. 311с.
12. *Иван Сергеевич Аксаков* в его письмах. Т. 3. М. : Типография М. Г. Волчанинова. 1892. 710 с.
13. *Аксаков И. С.* Полн. собр. соч. Т. 6. М. : Типография М. Г. Волчанинова. 1887. 542 с.

14. URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Аксаков Иван Сергійович](https://uk.wikipedia.org/wiki/Аксаков_Иван_Сергійович).
15. Аксаков И. С. Исследование о торговле на украинских ярмарках. СПб., 1858. 383 с.
16. URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
17. "День". 1861. № 1. 1–16 с.
18. Письмо Ивана Сергеевича Аксакова Ю. Самарину от 6–8 марта 1861 : сб. ст. СПб. : Наука. 1994. С. 247–251.
19. Славянофильство и современность. СПб. : Наука. 1994. 259 с.
20. Аксаков И. С. Полн. собр. соч. Т. 5. М. : Типография М. Г. Волчанинова. 1886. 675 с.
21. Аксаков И. С. Сочинения. Славянофильство и западничество. 1860–1886. Т. второй. М. : Типография М. Г. Волчанинова. 1886. 846 с.
22. Цимбаев Н. И. И. С. Аксаков в общественной жизни пореформенной России. М. : Изд-во Москов. ун-та. 1978. 264 с.
23. Аксаков И. С. Сочинения. Славянский вопрос. : Статьи из "Дня", "Москвы", "Москвича" и "Руси". М. : Типография М.Г. Волчанинова. 1886. 791 с.
24. Речь И. С. Аксакова, произнесенная 22 июня 1878 в Москов. Славян. Благотворительном Обществе. Berlin, 1878. 24 с.
25. История внешней политики России. Вторая половина XIX века (от Париж. мира 1856 г. до рус.-француз. союза). М. : Междунар. отношения. 1999. 384 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2018.

Shyp N. Practical slavophilism of Ivan Serhiiovych Aksakov.

Background. *In the history of the Russian Empire in the early 40's of the nineteenth century. Slavophilism emerged and evolved as a distinct literary, historical and philosophical, religious flow of social thought. Contrary to Westerners ideology, Slavophiles tried to dampen the West's influence on Russia's historical development, propagating national-patriotic ideas. Among the early Slavophiles I. Aksakov was their practical guide in the public consciousness of compatriots. His journalistic activities are the subject of this study.*

Analysis of recent studies and publications revealed that Slavophile subject was revived in recent times, while approaches to its study were differentiated: in Russian discourse, Slavophilism appears to be modernized, in Ukrainian it is the latent politicization of the Slavophil doctrine of the Orthodox unity of the Slavs.

The **aim** of the article is to analyze the Orthodox-religious views of I. Aksakov, defining the role of Orthodoxy in the life of Russian society as an important factor in the spiritual unity of the Slavic peoples.

Materials and methods. *The source of the research is the Aksakov's publications in periodicals, founded and edited by him, correspondence, as well as historiographic works of Russian and Ukrainian scholars; methodological basis is basic philosophical principles and methods of scientific research: analysis, synthesis, analogy, comparison, principle of historicism, dialectical logics and systematicity.*

Results. *Slavophilism as a powerful current of public opinion in 40–70-ies of the nineteenth century in Russia is studied by historians, philosophers, literary scholars, and religious scholars. Its religious and philosophical aspect of the post-reform period was presented in practical terms by Ivan Serhiiovych Aksakov. In his periodicals he focused on the determination of the place and role of the Orthodox Church in the life of Russians and the unifying mission of Orthodoxy in the Slavic World. The quintessence of these ideas: Slavophilism was a "prominent historical moment in the intellectual development of*

Russian society", which was not denied by most Western writers. Slavophiles recognized Orthodoxy as the main principle of Russian nationality, under the influence of which it was historically formed, and in which (in the Orthodox doctrine), according to the Slavophiles, there were other educational principles, the beginnings of higher civilization, than those which lived and which were almost eliminated in Western Europe. "The exaggeration of Russian nationality, role of Orthodoxy, in the end, the rejection of I. Aksakov from moderate Slavophilism to Pan-Slavism meant in the mid-70's of the nineteenth century. the end of classical Slavophilism.

Conclusion. *The process of the origin and evolution of Slavophilism in (1840–1870-ies) is historically conditioned. Although its representatives have not worked out a holistic concept, they still contributed to the intellectual movement in search of Russia's own foundations of civilization development, and not borrowed from Europe. The well-known popularizer of the Slavophile doctrine was I. Aksakov. His philosophic-religious intentions were based on Orthodoxy, which had a decisive role in the spiritual and moral life of Russian society, the formation of national consciousness and the unification of Slavic peoples on the basis of religious and cultural affinity. The internal and external circumstances of the 60's and 70's of the nineteenth century led to the transformation of his moderate Slavophilian views towards Pan-Slavism.*

Keywords: Slavophilism, Slavs, Russian people, nationality, Pan-Slavism, publicistic writing, Church, Orthodoxy, morals, self-consciousness, freedom of conscience.

REFERENCES

1. Matveev V. Y. K voprosu ob etnorelygiyoznoj sobornosti slavjanskogo myra: modely y puty yntegracyy. Pravoslav'ja – cyvilizacijnyj stryzen' slov'janskogo svitu. zb. nauk. prac'. Kyi'v : Feniks, 2011. 288 s.
2. Bjelokolos O. Panslavizm s'ogodni – instrument rosijs'kogo vplyvu v Ukrai'ni, chy "ideologija prykryttja"? URL : <https://www.mfaua.org/uk/publications/panslavizm-sohodni-instrument-rosiiskoho-vplyvu-v-ukraini-chy-ideolohiia-prikryttiaju>.
3. Gedin S. Zarozhennja slov'janofil'stva v Rosijs'kij imperii' ta jogo vplyv na ukrai'ns'ku istorychnu ta suspil'no-politychnu dumku seredyiny XIX stolittja. Gileja : Nauk. visn. 2016. Vyp. 113. S. 15–19.
4. Valic'kyj A. V poloni konservatyvnoi' utopii': Struktura i vydozminy rosijs'kogo slov'janofil'stva ; per. z pol. V. Morenec'. Kyi'v : Osnovy. 1998. 710 s.
5. Horuzhyj G. Protestantyzm jak rezul'tat jevropejs'koi' Reformacii'. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2017. № 2 (112). S. 105–118.
6. M...Z...K... "O mnenijah "Sovremennika", istoricheskikh i literaturnyh". "Moskvitjanin". 1847. Ch. vtoraia. M. : Un-tskaja tipografija. 1847. 133–222 s.
7. Kaplin A. D. Slavjanofil'skaja ideja istoricheskogo razvitija Rossii. dis. ... d-ra ist. nauk. spec. 07.00.02 – vseмирnaja istorija. Har'kov, 2004. 439 s.
8. Berdjaev N. Aleksej Stepanovich Homjakov. M. : Tovarishhestvo tipografii A. I. Mamontova. 1912. 250 s.
9. Kerimov V. I. Istorijsofija A. S. Homjakova. M. : Znanie. 1989. 63 s.
10. Homjakov A. S. Sochinenija bogoslovskie. Izd. 5-e. SPb. : Nauka. 1995. 479 s.
11. Sokolov G. Cerkovno-obshhestvennye idealy Ivana Sergeevicha Aksakova. Kiev, 1909. 311 s.
12. Ivan Sergeevich Aksakov v ego pis'mah. T. 3. M. : Tipografija M. G. Volchaninova. 1892. 710 s.
13. Aksakov I. S. Poln. sobr. soch. T.6. M. : Tipografija M. G. Volchaninova. 1887. 542 s.
14. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Aksakov_Ivan_Sergijovyč.
15. Aksakov I. S. Issledovanie o torgovle na ukrainskikh jarmarkah. SPb., 1858. 383 s.
16. URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

17. "Den". 1861. № 1. 1–16 s.
18. *Pis'mo* Ivana Sergeevicha Aksakova Ju. Samarinu ot 6–8 marta 1861 : sb. st. SPb. : Nauka. 1994. S. 247–251.
19. *Slavjanofil'stvo* i sovremennost'. SPb. : Nauka. 1994. 259 s.
20. *Aksakov I. S.* Poln. sobr. soch. T. 5. M. : Tipografija M. G. Volchaninova. 1886. 675 s.
21. *Aksakov I. S.* Sochinenija. Slavjanofil'stvo i zapadnichestvo. 1860–1886. T. vtoroj. M. : Tipografija M. G. Volchaninova. 1886. 846 s.
22. *Cimbaev N. I.* I. S. Aksakov v obshhestvennoj zhizni poreformennoj Rossii. M. : Izd-vo Moskov. un-ta. 1978. 264 s.
23. *Aksakov I. S.* Sochinenija. Slavjanskij vopros. : Stat'i iz "Dnja", "Moskvu", "Moskvicha" i "Rusi". M. : Tipografija M.G. Volchaninova. 1886. 791 s.
24. *Rech' I. S.* Aksakova, proiznesennaja 22 ijunja 1878 v Moskov. Slavjan. Blagotvoritel'nom Obshhestve. Berlin, 1878. 24 c.
25. *Istorija* vneshnej politiki Rossii. Vtoraja polovina XIX veka (ot Parizh. mira 1856 g. do rus.-francuz. sojuza). M. : Mezhdunar. otnoshenija. 1999. 384 s.

УДК 159.9

Ліпін Микола, к. філос. н., доцент кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету

ПОТЕСТАРНІ МЕХАНІЗМИ ВИРОБНИЦТВА "КАРТИНИ СВІТУ"

Досліджено механізми виробництва реальності практиками влади. Розкрито взаємозалежність зникнення реальності від розширення тіла влади. Встановлено, що поширення владних відносин опосередковується розсудковим способом світосприйняття і мислення. Подібний спосіб відношення до світу спричиняє домінування принципу релятивізму, відповідно до якого правильним є те, що сприяє зростанню влади. В такому випадку відбувається девальвація понять "істина" і "реальність".

Ключові слова: влада, мова, розум, "картина світу", реальність, істина.

Липин Н. Потестарные механизмы производства "картины мира". Исследованы механизмы производства реальности практиками власти. Раскрыта взаимозависимость исчезновения реальности от расширения тела власти. Установлено, что распространение властных отношений опосредуется рассудочным способом мировосприятия и мышления. Такой способ отношения к миру приводит к доминированию принципа релятивизма, в соответствии с которым правильным становится то, что способствует росту власти. В таком случае происходит девальвация понятий "истина" и "реальность".

Ключевые слова: власть, язык, рассудок, "картина мира", реальность, истина.